

MELEK VE CİN RİSALESİ

Yrd. Doç. Dr. Durmuş ÖZBEK*

ÖNSÖZ

1987 yılının yaz tatilinde İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesinde çalışırken yazma nüshalar içerisinde Muhammed Kanbur el-Antâkî'nin "Melek ve Cin Risalesi" ni gördüm. Daha sonra da birçok eserlerde bu esere ait atıfların ve kaynak olarak gösterildiğini okuyunca bu eseri terceme ederek neşretmek istedim. 1991 yılında "İslâm'da Manevî Varlıklar-Melek-Cin-Şeytan" konusu üzerindeki araştırma ve çalışmalarım esnasında bu yazma nüshanın mikrofilmünü çektirdim. Sonra da fotoğrafını çektirdim. Yazara ait bilgi toplamak istediğimde hayatı hakkında maalesef bilgi edinemedim. 1998 yılında İstanbul, İzmir, Bursa, Kayseri, Antalya ve Konya kütüphanelerinde yaptığım araştırmalarda, tabakat kitaplarında ve Hatay Tarihi'nde yazara ait bilgi edinemedim. Bu sebeple eserlerini bildirmekle yetindim.

Melek ve Cin Risalesi (Risâle Fi Beyani Hakikati'l-Meleki Ve'l-Cân) dışındaki eserlerinin isimleri şunlardır :

1-Tecdid-i İmân Risâlesine Reddiye (Risâle Fi Mes'eleti Tecdid-i'l-İmân)

2-Kelime-i Tevhîd Hakkında Bir Suale Cevap(Cevabu Suali'l-Fâzıl Muhammed el -Kebîr). İkisi de risâledir.

3-Risâle Fi Kavli Lâ İlâhe İllallah (Risâle Fi Lâ Ve İllâ)

4-Şerhu Rishale Muhakkiki'l-Mutasavvifîn Li Birgivi.

İlk üçü "Kelâm" ile sonuncusu ise "Tasavvuf" ile ilgilidir.

İstanbul'da bulunan nüsha ile İzmir Milli Kütüphanesi Yazmalar 'da bulunan nüshayı karşılaştırdık. Fakat İzmir'deki nüshanın son 4 satırını eksik bulduk. Bu nedenle de İstanbul'daki "Melek Ve Cin Risâlesi"ni esas kabul ettik. İki risâle arasında bazı kelime ve harf eksikliklerini tesbit ettik. Bunlar manayı bozmayacak cinsten oldukları için de teker teker gösterme ihtiyacını duymadık. Tam olması bakımından da İstanbul'daki nüshanın neşrini uygun bulduk. Şimdi Muhammed Kanbur el-Antâkî (el-Miskîn, el-Hanefî)'nin kütüphanelerde bulunan eserlerini yazılı olduğu şekilde değiştirmeden

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

araştırmacılar yönünden daha sağlıklı olacağını düşünerek aynen veriyoruz. Ayrıca tercemenin sonunda İstanbul'daki risâlenin arapça metnini de vermeyi uygun buluyoruz.

Çalışma bizden tevfik Allah'tandır.

MELEK VE CİN RİSALESİ

Bu risale İstanbul'da T. C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Genel kütüphanesi Mihrişah Sultan Bölümü 220/16 demirbaş noda kayıtlı, 110-b varakta başlayıp 117-a varakta sona ermekte ve tamamı 14 sahife olup nesih hattı ile yazılmış arapça yazma bir eserdir. Risale Muhammed Kanbur el-Antâkî tarafından yazılmıştır. Ayrıca İzmir Milli Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu 789 sıra ve kayıt noda, 1624 demirbaş noda kayıtlı 70-b varakta başlayıp 77-a varakta sona ermekte ve tamamı 13 sahife olup nesih hattı ile yazılmış arapça yazma bir eser de bulunmaktadır. Fakat eserin son dört satırı eksiktir. Müellifi Muhammed Kanbur el-Miskîn el-Antâkî, ismi de "Risale Fi Beyâni Hakikati'l-Melek ve'l-Cân"dır. Bu risaleler arasında manayı bozmayan eksik veya fazla harf ve kelimeler var. Muhammed Kanbûr el-Antâkî'nin yukarıda ismi geçen yazma eserlerinden başka yine yazma olarak çeşitli konularda yazılmış eserleri de bulunmaktadır. Yazara ait tesbit edebildiğimiz eserleri, isimleri ve buldukları yerleri, sıra nolarını da gözetmek üzere şunlardır:

İstanbul'da Süleymaniye Genel Kütüphanesi'nde Bulunan Eserleri:

- 1- Sıra no: 77948. Kayıt no: 77948. Tasnif no: 297, 4 (KY. SR)
Bölüm adı: Mihrişah Sultan. Konu: Kelâm. Demirbaş no: 220 /14
Eserin nevi: Yazma. Dili : Arapça. Sayfa: 108 a-109 a
Yazarın adı : el-Antâkî - Muhammed Kanbûr
Eserin adı : Tecdid-i İman Risalesine Reddiye. Hat : Nesih
- 2- Sıra no: 77949. Kayıt no: 77949. Tasnif no: 297. 4 (KY. SR)
Bölüm adı : Mihrişah Sultan. Konu : Kelâm. Demirbaş no: 220 / 16
Eserin nevi : Yazma. Dili : Arapça. Sayfa : 110 b -117 a
Yazarın adı : el-Antâkî - Muhammed Kanbûr
Eserin adı : Melek ve Cin Risâlesi. Hat : Nesih
- 3- Sıra no : 77950. Kayıt no : 77950. Tasnif no: 297. 4 (KY. SR)
Bölüm adı : Mihrişah Sultan. Konu : Kelâm. Demirbaş no: 220 / 15
Eserin nevi : Yazma. Dili : Arapça. Sayfa : 109 a - 110 b

Yazarın adı : el-Antâkî - Muhammed Kanbûr

Eserin adı : Kelime-i Tevhid Hakkında Bir Suale Cevap. Hat: Nesih
İstanbul'da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Eserleri :

- 1- Sıra no : 6136. Kayıt no : 6136. Tasnif no: 297. 7 (KY. SR)
Bölüm adı : Beyazıt. Konu: Tasavvuf. Demirbaş no: 734
Eserin nevi: Yazma. Dili: Arapça. Sayfa: 61-81

Yazarın adı: Antâkî Muhammed el-Kanbûrî

Müstensih: el-Hac Halil b. Yusuf. Hat : Nesih

Eserin adı: Şerh Risâle Mahakki'l-Mutasavvifin Li Birgivî

İzmir Milli Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu'nda Bulunan Eserleri:

- 1- Sıra no : 787. Kayıt no: 787. Tasnif no: 297. 4 (KY. SR)
Bölüm adı : --- Konu: Kelâm. Demirbaş no: 1624
Eserin nevi: Yazma. Dili : Arapça. Sayfa: 67 b - 69 a v.

Yazarın adı : Kanbûr Muhammed el-Miskîn el-Antâkî

Eserin adı: Risâle Fi Kavli Lâilâhe İllallah. Hat : Hesih

- 2- Sıra no : 788. Kayıt no : 788. Tasnif no: 297. 4 (KY. SR)
Bölüm adı: - - - Konu : Kelâm. Demirbaş no : 1624
Eserin nevi: Yazma. Dili : Arapça. Sayfa: 69 a - 70 a v.

Yazarın adı : Kanbûr Muhammed el-Miskîn el-Antâkî

Eserin adı: Risâle Fi Mes'eleti Tecdidî'l-İman. Hat : Nesih

- 3- Sıra no : 789. Kayıt no 0 789. Tasnif no : 297. 4 (KY. SR)
Bölüm adı: - - - Konu : Kelâm. Demirbaş no : 1624
Eserin nevi : Yazma. Dili : Arapça. Sayfa : 70 b - 95 a v.

Yazarın adı : Kanbûr Muhammed el-Miskîn el-Antâkî

Eserin adı : Risâle Fi Beyani Hakikati'l-Meleki Ve'l-Can. Hat : Nesih

- 4- Sıra no : 790. Kayıt no : 790. Tasnif no : 297. 4 (KY. SR)
Bölüm adı : - - - Konu : Kelâm. Demirbaş no : 869
Eserin nevi : Yazma. Dili : Arapça. Sayfa : 55 b - 56 b v.

Yazarın adı : Kanbûr Muhammed el-Miskîn el-Antâkî

Eserin adı : Cevabu Sualî'l-Fazıl Muhammed el-Kebîr (Risâle). Hat: Ta'lik

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'nda Bulunan Eserleri :

- 1- Sıra no: 7612. Kayıt no : 7612. Tasnif no: 297, 451 (KY. SR)

Bölüm adı : Antalya -Tekeli. Konu : Kelâm. Demirbaş no : 870

Eserin nevi : Yazma. Dili : Arapça. Sayfa : 1 b v.

Yazarın adı : Kanbûr Mehmed el-Antâkî. Ser. No : 2827

Eserin adı : Risâle Fi Mes'eleti Tecdîdi'l-İman.

2- Sıra no : 7613. Kayıt no: 7613. Tasnif no : 297. 451 (KY. SR)

Bölüm adı : Antalya - Tekeli Konu : Kelâm. Demirbaş no : 834

Eserin nevi : Yazma. Dili : Arapça. Sayfa : 3 a - 4 a

Yazarın adı : Kanbûr Mehmed el-Antâkî. Ser. no : 2826

Eserin adı : Risâle Fi Mes'eleti Tecdîdi'l-İman. Hat : Nesih

İst T (Bş-Bt) : 1717 / - -

3- Sıra no : 7577. Kayıt no : 7577. Tasnif no : 297. 411 (KY. SR)

Bölüm adı : Antalya-Tekeli Konu: Kelâm. Demirbaş no : 834

Eserin nevi: Yazma. Dili : Arapça. Sayfa : 1 b - 3 a

Yazarın adı: Kanbûr Mehmed el-Antâkî. Ser. no : 2823

Eserin adı : Risâle Fi La Ve İlla. Hat : Nesih

Yukarıdaki bilgiler bilgisayarda yazılı şekli ile aynen verilmiştir. Yazılardaki hatalı olarak yazılmış isim-terimler ve çeşitli kütüphanelerdeki birbirinin aynı olup da ayrı ayrı verilen eserler de aynen yazılmıştır.

MELEK VE CİN RİSALESİ

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Noksanlık şaibelerinden teklîğinin yüceliği ile münezzeh, varlıktaki mevcutların kendisi ile vasıflandığı şeylerden samediyetinin kemâli ile mukaddes olan Allah'a hamdolsun. Ve salat ve selâm ise O'nun tuğyan ehlinin söylediklerinden münezzeh peygamberleri ve melekleri üzerine olsun.

Bundan sonra Ganî olan Rabbin rahmetine, mahlukat içinde en muhtaç olan Ubeydullah Muhammedü'l-Miskîn "Kanbûr" lakabı ile meşhur Antakyalı Miskîn ki; Vedûd ve Ğafûr(pek şefkatli ve bağışlayıcı olan) Allah ayıplarını örtsün, günahlarını bağışlasın, şöyle diyor: Bu risâle bir takım faydalı bilgilerle beraber melek ve cinlerin hakikatini açıklama konusunda bazı samimî dostlar için telifime ihtiyaç olmuştur. Bu risâleye bir takım ek bilgilerle bazı aşırılıkları olan günümüzün cahil vâizlerinin faydasız, değersiz ve önemsiz konuşmalarından, Hârût ve Mârût hakkındaki sözlerinden onları beri kılmakla ilgili bazı bilgileri de buna ilâve ettim. Başarı ve bir işi gerçekleştirmenin kendi

elinde olduğu Allah'a sığınarak söze başlıyorum.

Bil ki, bazı akıl sahibi insanlar, peygamberlerin onları görmeleriyle delil getirdikleri halde " Melek, Cin Ve Şeytanlar" ın varlıkları üzerinde ittifak ettikten sonra ve umunun icması bu ittifak üzerinde bağlanması, Kelâmullah Ve Enbiya'nın Kelâmı (Kur'an Ve Hadisler) da bu ittifakı dile getirmesi ve ilim ehlinde birçoğunun Cin ve Melek'i görmeleriyle ilgili olarak anlatılan hikâyeler ve yine Evliya'dan, Keşif Erbabından nakledilenler, hikâye edildiği halde ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i Sünnet: Meleklerin nûrânî cisimleri, karışık ve bulanık varlıklardan, erkeklik ve dişilikten uzak, çok zor ve müşkil işleri yapabilen; kemal bir bilgi sahibi olup işlerinde bıkmadan gece-gündüz Allah'a itaat ve tesbih etmekte; "Onlar, Allah'ın emirlerine isyan etmezler, emroldukları şeyleri aynen yaparlar"⁽¹⁾ görüşündedirler. Kur'an-ı Kerim'in dile getirdiğinden anlaşılabilir budur. Yine Adnan oğulları'nın en hayırlısının sünnetinde beyan edilen de budur. Bu nedenle mü'minlerden "Fırka-i Nâciye"nin kabul ettiği görüşü de böyledir. Hukemâ'ya [filozoflara] gelince: onlar melekleri, hakikaları itibariyle insanlara muhalif (zıt, karşıt) cevâhir-i mücerrede(saf cevherler) olarak kabul etmişlerdir. Meleklerden bir kısmı, kuvvet yönünden daha kâmil (en mükemmel, çok güçlü), ilim bakımından daha çok bilgilidir. Tıpkı güneşin diğer ışıklara üstünlüğü gibidir.

Meleklerin Kısımları

Melekler iki kısma ayrılmışlardır:

1-Meleklerden bir kısmının durumu, Hakk'ı marifetle (Allah'ı bilip tanımada) devamlı istiğrak (kendinden geçme, dalma) halindedir. Başka bir deyişle meşguliyetten uzaktırlar. Bunlar, Allah Teâlâ'nın kendilerini şu ayetlerinde açıkladığı gibidir:

يسبحون الليل والنهار ولا يفترون⁽²⁾

"Gece gündüz bıkmadan tesbih ederler. " Bu melekler "İlliyyûn" ve "Mukarrabûn" denilenlerdir.

2-Meleklerden diğer bir kısmı ise: Yer ve göklerin işlerini yürütmeye hüküm ve kaderin kaleminin yazdığı şekle uygun görevleri vardır. Onlar, işlerin tedbiri, yönetilmesi ile mükelleftirler, görevlidirler. Bir kısmının görevi gökte; diğer bir kısmının görevi yerdedir. Sonra bunların ne kadar oldukları, sayılarını, mahiyetini ancak Allah bilir. Bu konuda peygamberimiz(S. A. V.)

(1) Tahrim. 66/6.

(2) Enbiyâ 21/20.

şöyle buyurmuştur :

“Gök gıcırdar ve gıcırdaması da gereklidir. Çünkü gökte bir ayak yeri yok ki, orada secde eden veya rükû' eden bir melek bulunmasın”⁽³⁾

Bazı haberlerde şunlar rivayet edilmiştir: İnsanlar cinlerin onda biridir. Cinler ise karada yaşayan hayvanların onda biridir. Bunların tamamı da kuşların onda biridir. Bütün bunlar ise denizlerde yaşayan hayvanların onda biridir. Bütün bunların tamamı da yeryüzünde görevli olan meleklerin onda biridir. Bütün bunların tamamı ise dünya semasındaki meleklerin onda biri kadardır. Bunların tamamı, hepsi ise ikinci semadaki meleklerin onda biri kadardır. Bu durum yedinci kattaki (semadaki) meleklerle kadar böylece devam edip gider. Bundan sonra meleklerin tamamı kürsideki meleklerin miktarı kadardır. Yine rivayet edildiğine göre: Bütün bu meleklerin tamamı arşın çadırlarından bir çadırdaki meleklerin onda biri kadardır. O çadırdakilerin adedi de altmışbindir. Her çadırın eni ve boyu bulunduğu burcu yer ve gök arasındakiler, kendisiyle karşılaştırıldığında çok az bir yer tutar. O çadırda bir karış yer yoktur ki, orada secdede ve rükû'da veya kıyamda (ayakta) bir melek bulunmasın. Onların tesbih ve takdisden hasıl olan bir sesi vardır. Bütün bu melekler arşın etrafında dönen meleklerle karşılaştırıldığında denizden bir damla gibidir. Bundan sonra “Melâiketü'l-Levh” ki bunlar: İsrâfil (A.S.)'ın emrindeki melekler, Cebrâil (A. S.)'ın emrindeki melekler, . . . Bunların cinsleri sayılamaz, ömür müddetleri de bilinmez. Yaptıkları ibadetlerin keyfiyeti de bilinemez. Bunları ancak “el-Âlîm” ve “el-Habîr” olan yaratıcıları bilir. Bu konuda Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur : وما يعلم جنود ربك إلا هو =Rabbinin meleklerinin sayısını kendisi bilir. ⁽⁴⁾

Rivayet edildiğine göre : Peygamber (S. A. V.), semaya çıkartıldığında (Mîrac'ta) yüksek bir yerde karşılıklı ve aynı yönde yürüyen bir takım melekler gördüğünde Cebrâil (A. S.)'a sordu: ” Birbirlerine karşı yürüyen bu melekler nereye gidiyorlar?” Cebrâil (A. S.): ”Bilmiyorum, ancak ben onları

(3) Metinde geçen اطاط kelimesi اطاط şeklinde olması gerekir. Bu hadis şöyle geçmektedir: عن ابي ذر قال قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) اني اري ما لا ترون واسمع ما لا تسمعون اطاط السماء وحق لها ان تئط ما فيها موضع اربع اصابع الا عليه ملك ساجد... الي اخر

Bk. İbn Hanbel, Müsned, c. V, s. 173; İbn Mâce, Sünen (M. Fuad Abdülbâkî neşri, I-II) Mısır, 1953, c. II, s. 1402, Babü'z-zühd, hadis no: 4190; Tirmizi, Sünen, Zühd, 9.

(4) Müddessir, 74/31. Metinde (111b nin son tarafında) ki ayette geçen ولا يعلم diye yazılmıştır, yanlıştr. Doğrusu metinde yazdığımız gibidir.

yaratıldığından beri, onları böyle yürürken görüyorum. Yine ben onlardan birisini daha önce gördüğümü de bilmiyorum. " Sonra o meleklerden birisine ikisi birlikte sordular: "Ne zaman yaratıldın?" o da şöyle dedi : "Bilmiyorum, ancak şu var ki Allah Teâlâ her dört yüzbin senede bir yıldız yaratır. Ben yaratıldığından beri dört yüzbin yıldız yarattı. " Sübhane'llah⁽⁵⁾

NOT: Muhakkak ki, Cebrâil, İsrâfil, Mikâil ve Melekü'l-Mevt(Ölüm meleği)⁽⁶⁾, meleklerin başı ve reisi olup en şerefli oluşlarında ihtilaf yoktur. Bu dördünden en üstünü Cebrâil ve İsrâfil'dir. Bu ikisinden de hangisinin daha üstün olduğu sorulduğunda: susulmuş, yorum yapılmamıştır. Bunun sebebi bu konuda gelen farklı haberlerdir. ⁽⁷⁾ Bu dört melek, âlemlerdeki işleri tedbirle görevlidir. Cibrîl : harplerin, toplumların yere batırılarak ve gömülerek helâk edilmesi, zelzele, yıldırım, . . . gibi olayları yönetmekle görevli bir melektir. Mikâil: Rızıkların dağıtılması ile görevli bir melektir. İsrâfil : Sûr'un üfürülmesini yapacak olan bir melektir. Melekü'l-Mevt (Azrâil): Ölüm meleği olup ölüm ve musibetlerle görevli melektir.

NOT: Cibrîl (A. S.)'ın çok hızlı bir kuşun uçuşu ile O'nun iki omuzu arasındaki mesafe (genişlik) beşyüz yıllıktır. ⁽⁸⁾

Yine bir rivayette şöyle gelmiştir: Peygamberimiz(S. A. V.), Cebrâil'den yaratıldığı hal üzere kendisini göstermesini istedi. Cebrâil de, kendisini yaratıldığı hal üzere O'na iki defa gösterdi:

Bunlardan birisi yeryüzünde oldu : Peygamber (A. S.), Hıra Mağarasında idi. Cibrîl, ona meşrik(şark, doğu)dan göründü. Yeryüzünü mağrıba (garba, batıya) kadar kaplamıştı. (Bunu gören) Nebî (A. S.) bayılarak düştü. Allah Teâlâ, Cibril'i Adem suretinde indirdi ve peygamber (A. S.)'i kucaklayarak

(5) Sübhâne'llah: "Allah'ı her türlü arazlardan, kusur, ayıp ve eksikliklerden tenzih ederim. " : "Her çeşit hata ve insanî vasıflardan Allah'ı tenzih ederim. " ve "Hayret" ifade eder. Bkz. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1970, s. 1158;D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Ankara, 1981, s. 908.

(6) "Melekü'l-Mevt", "Azrâil" demektir. Azrâil, Kur'an ve hadislerde geçmemektedir. Zira farscadır.

(7) Cebrâil(A. S.) ile ilgili Kur'an-ı Kerim ayetleri gözönüne alındığında, O'nun bütün meleklerin reisi olduğudur. Bk. Durmuş Özbek, Bugünkü Semâvî Ve İlâhî Kitaplarda Meleklerin Özellikleri, İlahiyat Fakültesi Dergisi, konya, 1990, sayı, 3, s. 322-324.

(8) Bu şekildeki bir metne "Kütübü Tis'a" da rastlanılmamıştır. Değişik metinler vardır. Meselâ: şu manada hadis vardır: "Cabir b. Abdillâh, Resûlü'llah(S. A. V)dan şöyle rivayet etmiştir: "Allah'ın meleklerin Hameletü'l-Arş(Arş taşıyıcılarının)dan olan bir melekten bahsetmeye izin verildi. O'nun kulak yumuşağı ile boynu arası yediyüz yıllık yoldur"Bk. İbn Hanbel, Müsned, c. I, s. 218 ve c. V, s. 279: Hameletü'l-Arş; Mişkâtü'l-Mesâbih, hadis no: 5728.

mübarek yüzündeki tozları, toprakları silmeye başladı. Peygamber (A. S), kendine gelince şöyle dedi:

“Ey Cibrîl, ben Allah’ın bu görünüşte, bu surette başka birisini yarattığını zannetmiyordum. ” Bunun üzerine Cibrîl (As) şöyle dedi: ”Ya Resûlellah, ben kanatlarımdan sadece ikisini açtım. Halbuki benim altıyüz kanadım var. Her bir kanadımın genişliği maşrik ile mağrib(doğu ile batı) arasındaki genişliği kadardır. Peygamber (A. S) şöyle dedi: ”Bu ne büyük bir şeydir!” Cibrîl (A. S) şöyle devam etti: ” Ben Allah Teâlâ’nın yarattığı şeyler yanında çok ufağım. Allah, altıyüz kanadı olan İsrâfil’i de yaratmıştır. Onun her kanadı benim kanatlarımla tamamı kadardır. O, Allah’ın korkusundan küçülür, kendi kendine dürülür bükülür hatta ilk yaratılıştaki aslına dönüşür.

2-Cibrîl(A. S)’in Hz. Peygamber’e yaratıldığı üzere görünmesinin ikincisi: Gökte, İsrâ gecesinde “Sidretü’l-Müntehâ”nın yanındadır. O’na görüldüğü gibi ki, Nebî (A. S)’a görüldüğü şekilde o kadar büyür. Müfessirlerden muhakkik olanlardan⁽⁹⁾ bazıları: ” And olsun ki; Muhammed Cibrîl’i sınırın sonunda (sidretü’l-Müntehâ’da) başka bir inişinde de görmüştür. ”⁽¹⁰⁾ ayet-i kerîmelerini bu anlamda yorumlamışlardır. . Yine bazı araştırmacılar şöyle demiştir : “Meleğin bu şekilde görünmesi Peygamberimiz (A. S)’a has (özel) ‘tır. Fakat Cibrîl’in sahabeden olan “Dihyetü’l-Kelbî” şekline bürünerek görünmesi, yine Hz. Meryem’e beşer (insan) şeklinde görünmesi ve yine onun bir bedevî suretinde görünmesi ta’lim (öğretim) hadis-i şeriflerinde olduğu gibi sadece peygamberlere ait özel bir görünüş değildir.

NOT: Meleğin bu şekilde insan şeklinde veya ona benzer başka şekillerde gelmesi, meleğin kendisinin insan şeklinde görünmesidir. Bunu bazı cahil vâizler, meleklerin böyle insan şeklinde görünmesinin aslı şeklinde olduğunu söylüyorlar. Halbuki gerçekte böyle değildir. Melekler, insanlarla iletişim kurmak için bu şekilde “insan suretinde” görünmüşlerdir. ⁽¹¹⁾

Şeyhu’l-İslâm Zekeriyya el-Ensârî, Buhârî üzerine yazdığı haşiyesinde şöyle diyor: ⁽¹²⁾

“Meleğin, insanın gördüğünün dışında ve ötesinde kalanları melekten gitmez, ondan ayrılmaz, ondan yok da olmaz. Belki görünen kısımların dışında

(9) Muhakkik: Gerçeği araştıran, gerçeğe ulaşmış olan;hakikatı, gerçeği arayıp meydana çıkaran, . dır.

(10) Necm, 53/13-14.

(11) Sahih hidislerde Hz. Aişe’den Hz. Peygamber’in Cibrîl’i iki defa asli suretinde gördüğü rivayet edilir: 1-”Sidretü’l-Müntehâ”da, İsrâ gecesinde; 2-Mekke’nin aşağısında“Ecyâd” ismi verilen bir yerde. Bilgi için bk. el-Gazzali, Faysalatu’t-Tefrika Beyne’l-İslâm Ve’z-Zendeka, Mısır, 1907, s. 6.

kalanları sadece görene gizli kalır. " İbn Kayyim el-Cevziyye'nin kelâmından da anlaşılacağı şeyler Zekeriyya el-Ensârî'nin söyledikleri gibidir. Zira o şöyle demiştir: ⁽¹³⁾

"Ruhun bedenler dışında ayrı bir durumu vardır, "er-Refîku'l-A'lâ" denilen yerde o, ölünün bedenine ilişik olduğu halde, Peygamber (A. S.), verilen selâma karşılık verir (selâmını alır). İşte o mekanda Nebî (AS), Cibrîl'i altıyüz kanadıyla birlikte görmüştür. Sadece altıyüz kanattan ikisi ufku kaplamıştı. Çünkü Cibrîl, Nebî (A. S)'ye dizini onun dizine yaklaştıracak şekilde koymuş; iki eli de kasıkları (oylukları) üzerinde olduğu haldedir (Yani o kadar yaklaşmıştı ki; diz dize göz göze oldular). Ancak ihlaslı kimselerin kalpleri, Nebî (A. S)'in, semâvattaki (göklerdeki) yerinde olduğu halde Cibrîl' in bu şekilde bir yaklaşmasını inanmayı kabul eder. Bunu böyle tesbit ettikten sonra: " Nebî (A. S)'in Kur'an-ı Kerim'i kendisinden alması esnasında Cibrîl'in insan şekline bürünmesine ve geçmesine gerek ve hacet yoktur. "Yine aynı şekilde "Nebî (A. S)'in da bu esnada melekî bir vafsa bürünmesini (melek şekline girmesini) söylemeye de gerek yoktur" felsefî kaide üzerine "Kabil ve Fail (etken ve edilgen)" arasındaki münasebet dolayısıyla böyle bir değişim vardır. Yine birincideki tasarrufun devamı ile beraber ikincisindeki tasarrufta iki cesedin isbatına da ihtiyaç yoktur(yani aynı anda ikisinin bulunmasına da ihtiyaç yoktur). "Misaller âlemi" denilen "Ruhlar âlemi " ile "Cisimler âlemi arasına giren âlemin isbatına da ihtiyaç yoktur. Çünkü : O âlemde ruhların çeşitli cesetlere bürünmesi ve muhtelif şekillerde görünmesi "misaller âlemi"nde olduğu halde mümkündür. Bu konuda Şârî'den (Allah ve Peygamberden) açık ve kesin bir nass (ayet ve hadis) olmadığı halde kendilerini Mutasavvife'den olduklarını iddia eden bazılarının bu hususu iddia ettikleri gibi (doğru değildir, doğrusunu ancak) Allah Teâlâ bilir. "

Nasârâ (Hıristiyanlar)'dan bir gruba, bir fırkaya göre: Melekler, üstün kimselerin bedenlerinden ayrılmış ruhlarıdır. Bu görüşün akla ve nakle muhalif olduğu apaçiktir.

(12) Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî'nin "el-Mu'cemü's-Sahih" veya "Buhârî" adındaki eseri olup bunun üzerine 1-el-Kastalânî'nin yaptığı şerh: İrşâdü's-Sârî Li Şerhi Sahihî'l-Buhârî'dir. 2-Şeyhu'l-İslâm Zekeriyyâ el-Ensârî'nin yaptığı hâmişi "Tuhfetü'l-Bârî 3-Yine bu kitapta "Şerhu'l-İmâm en-Nevevî alâ metni Sahihî'l-İmâm Müslim" adlı hâmiş bulunmaktadır. 6. Baskı, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emriyye, Bulak, Mısır, Hicrî, 1305, (10 cilttir). c. 7, s. 9 ve dv. (?).

(13) Ebu Abdillâh b. Kayyim el-Cevziyye: er-Rûh Li İbni'l-Kayyim Fi'l-Kelâm Alâ Ervâhî'l-Ervâî ve'l-Ahyâi Bi'd-Delâilî Mine'l-Kitâbi Ve's-Sünneti Ve'l-Asân Ve Akvâli'l-Ulemâi, 2 baskı, Beyrut, 1403/1943, s. 41-45-55 ve dv.

CİNLER

Cinlere gelince: Muhtelif şekle girebilen ruhsal, maddî olmayan, görünmeyen cisimlerdir. Bunlardan çok acayip işler meydana gelir. Bu konuda es-Seyyid şöyle demiştir : Bu cinler hayvanların (canlıların) içerisine girmeye ve en sık (yoğun) yerlerinden onlara nüfûz (tesir) etmeye kadirler, güçlüdürler. Sanki teneffüs edilen bir hava gibidirler. Alimler: Melekler ve insanlar gibi onların da mükellef (emir ve nehiylere karşı yükümlü) varlıklar oluşu üzerinde ittifak etmeleriyle birlikte nevilerinde (tür, cins ve sınıflarında) ihtilaf etmişlerdi.

ŞEYTAN

Şeytanlara gelince: Bunlar ateşten meydana gelmiş varlıklardır.

(Özellikleri): İnsanlara Allah'a itaat ve onların faydalarını unutturan, bir takım lezzetler ve isyan sebeplerini hatırlatmak ve bunların benzerlerini onları fesada düşürüp azdırmak içindir. Bu durumu Allah Teâlâ şeytandan hikaye ederek şöyle buyuruyor: ". . . Esasen sizi zorlayacak bir nüfûzum (etkim ve tesirim) yoktu;sadece çağırdım siz de geldiniz. O halde, beni değil kendinizi kınayın. . . "(14)

Ehl-i Sünnet'in ve Ümmetin icma' ettiği görüş budur. Ancak Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat şu konuda aralarında bölündüler. Bazısı şöyle dedi: Azazil, cin taifesinin babasıdır. Tıpkı Hz. Adem'in insanların babası olduğu gibi. Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an isimli tefsirinin çeşitli yerlerinde bunu açıkça söylemektedir⁽¹⁵⁾. Başkaları da bu fikir üzeredirler.

Filozoflara gelince: Filozoflardan (Meşşâilerden) cinlerin varlığını kabul edenler şöyle dediler: Cinler mücerred (cisim halinde bulunmayan, saf cevherlerdir. ⁽¹⁶⁾

Onların cisimleri üzerinde ruhların⁽¹⁷⁾ kendi bedenleriyle ilişkilerine benzer

(14) İbrahim, 14/22.

(15) Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, el-Chamiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an, 2. baskı, Kahire, 1387/1967, c. II, s. 41-56: Bakara, 2/102 ayetinin tefsirini 24 görüş halinde açıklamıştır.

(16) Cevher: Öz, Esas;Başlı başına, kendiliğinden var olan, olması için başka bir şeye ihtiyaç olmayan, asıl varlık, . . . demektir. Bk. D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Ankara, 1981, s. 144.

(17) Ruh(Nefs): Kendi, öz, can, ruh;Benlik;Kötü istek;insandaki maddî, beşerî ve hayvanî şeylere meyil;Asıl, cevher, . . . demektir. Bk. Doğan, a. g. e. s. 756, "Nefs" maddesi.

olmayan bir tasarruf ve etkileri vardır.

Filozoflara göre şeytanlar: Onlar kuvve-i akileyi kaplamak ve onu kudsi yönden ve akli kemâlleri kazanma cihetinden çevirip şehvetler, hissi ve vehmi lezzetlere yönelten her insanın kendisinde mevcut hayali kuvvetlerdir. Filozoflardan bu görüşü kabul etmeyenlere göre : Beşeri ruhlar, bedenlerinden ayrılıp onlardan alakalarını kestikten sonra eğer bunlar, hayır ve aklın gereklerine muti (itaat eden) varlıklar ise "Cin" olarak ayrılırlar. Şayet şer ve çirkinlikler, dalâlet (sapıtma) ve azgınlık üzerine olan kötülükleri (özellikleri) ortaya koyan cinsten iseler, (bunlar) cin olmayıp şeytandırlar. Cinler ile ilgili şu sayfalarda sana okuduğumuzdan (bildirdiğimizden)ortaya çıkan durum üzerine "el-Hecîn" ile "el-Heccân "(ahlaksız ile ahlaksızlığı); "el-A'cîn " ile "el-A'ccân"ı (hamur ile hamur yoğurunu)(yani sapla samanı birbirinden ayırdedemiyen) günümüzün bazı vâizler ve erbâb-ı tuğyân (azgın kimseler, sapıklar)dan oluşan insanların ortaya çıkardıkları gürültüye aldırma, kulak verme!

Onlar "Hârût-Mârût" üzerinde ve şeytanlar hakkında rastgele konuşuyorlar. Çünkü filozofların bu şekilde konuşmaları onların hızlân şaibesi (Allah'ın kendisine yardımını kestiği ayıplı olması) sadır olmamış (meydana gelmemiş) bir varlık hakkında delilsiz atıp tutmalarıdır. Bu görüşler şeytanı, Allah'ın yarattığı olan meleklerden biri olarak gösteriyorlar. Bu hikaye edildiği gibi şöyledir. ⁽¹⁸⁾

Melâike(A. S) ne zaman ki ; insanlardan bir takım günahlar ortaya çıkınca onları ayıpladılar ve Allah Sübhâne ve Teâlâ'ya şöyle dediler: "Yeryüzünde halife olarak seçtiğin bu insanlar orada sana isyan edecekler"⁽¹⁹⁾. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurdu: "Onlardaki olanı sizlerde de yaratsaydım, sizler de bana âsî olurdunuz (isyan ederiniz)"⁽²⁰⁾. Onlar dediler ki : "Seni tenzih ederiz. Bizim Sana isyan etmemiz mümkün

(18) Bu hikâye: Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdi, Tefsîru Ebi's-Suûd (İrşâdu'l-Akli's-Selîm lâ Mezâyâ el-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut, ts. c. I, s. 138 de aynen var, buradan alınmıştır. Bu konuda değişik bir ifade ile İbn Abbas'tan rivayet var. Bk. Fahu'd-Dîn er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr(Mefâtihu'l-Gayb), Mısır, el-Kahire, ts. c. III, s. 202-221(Üçüncü mes'ele), Fahrud-din er-Râzî, Tefsîr-iKebîr(Mefâtihu'l Gayb, Terceme: Doç. Dr. Suat Yıldırım-Doç. Dr. Lütfullah Cebeci-Doç. Dr. Sadık Kılıç-Öğr. Gör. C. Sadık Doğru, I. baskı, Ankara, 1988, c. III, s. 286 ve dv. (Üçüncü Mes'ele, Hârût Ve Mârût Kıssası Ve Tenkidi).

(19) Bu manaya yakın olan ayet şudur: "Rabbin meleklerle "Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim" demişti;melekler, "orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz" dediler. Allah " Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim" dedi. " Bakara, 2/30.

(20) Bu ayet değildir. Hikâyenin içinde geçmektedir.

değil. ⁽²¹⁾ Bunun üzerine Sübhâne ve Teâlâ şöyle buyurdu: “En iyilerinizden iki melek bana seçin”⁽²²⁾. Onlar da “Hârût” ve “Mârût” adlı iki meleği seçtiler. Bu ikisi, meleklerin hal olarak en salih, en çok ibadet eden ve en üstünü idiler. Şehvet ve bunun dışında benzer bazı özelliklerle insanlarda bulunan diğer özellikleri Allah Teâlâ iki meleğe terkib (sentez) ederek onları yeryüzüne indirdi. Bunlar gündüzleri insanlar arasında hükmedecekler ve geceleri de gök yüzüne çıkacaklardı. Bu iki melek ; Allah’a şirk koştuktan, haksız yere insan öldürmekten, şarap içip zinâ yapmaktan nehyedilmişlerdi. Bu iki melek; insanlar arasında gündüzleri hükmediyor, gece olunca da “İsm-i A'zam”ı zikrederek göğe çıkıyorlar idi. Birgün adı “ Zühre “olan ve kadınların en güzeli olan bir kadın kendilerine bir dâvâyı arz etti. Bu kadın Fas ehlinden olup beldesinde melike idi. Arz ettiği dava kocası ile ilgili idi. Vaktaki bu iki melek, bu kadını görünce ikisi de ona aşık oldular. Kadından kendileriyle ilgi kurmasını istediler. Kadın kabul etmedi. Fakat o iki melek, konu üzerinde ısrar ettiler. Bunun üzerine kadın dedi ki: ” Hayır, en çok bir şartla ki benim hasmım (kocam) aleyhine hüküm verirsiniz ancak kabul ederim. ” O iki melek de bunu kabul etti. (İsteklerini yerine getirdikten) sonra, kadından isteyeceklerini istediler. Kadın bunun üzerine: “Hayır, ancak onu öldürürseniz olur” dedi. İki melek onu (kocasını) öldürdüler. Sonra iki melek, kadından isteklerini tekrar ettiler. Tekrar kadın onlardan bu defa da şarap içmelerini, puta secde etmelerini istedi. İki melek bunlardan her ikisini de yaptı, sonra da kadından yine istediler. Kadın yine “hayır” dedi ve o iki melekten göğe çıktıkları şeyi kendisine öğretmelerini istedi. Onlar da “İsm-i A'zam”ı ona öğrettiler. Bunun üzerine kadın, “ İsm-i A'zam ” ile Allah’a dua etti, semâya (göğe) çıktı. Fakat Allah Teâlâ onu yıldızla çevirdi. Vaktaki iki melek âdetleri olduğu üzere göğe çıkmak istediler. Fakat kanatları onlara itaat etmedi. Bunun üzerine onlar da başlarına geleni bildiler. Bu iki melek İdris (A. S.)’ın zamanında idiler. Kendilerine şefaet etmesi için İdris(A. S.)’a iltica ettiler. O da onların istediklerini yaptı. Allah Teâlâ da bunun üzerine iki meleğe dünya azabı ile ahiret azabı arasında muhayyer (dilediğini seçmede serbest) bıraktı. Onlar da kısa zamanda sona erer diye birinciyi (dünya azabını) seçtiler. Bu iki meleğin saçlarından asılmış oldukları halde Babil’de azap gördükleri söylendi. Bazıları ise: “Bu iki melek,

(21) Bu manaya yakın olan ayet şudur: “Cevap verdiler “Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizimbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen hem bilensin, hem hakimsin”. Bakara, 2/32.

(22) Bu ayet değildir. Hikâyenin içinde geçmektedir.

kıyamete kadar demir bir kamçı ile dövülerek başaşağı asılmışlardır.” dediler⁽²³⁾. Ebu's-Suud (Aleyhi Rahmetü'l-Vedüd), bu hikâyeyi naklettikten sonra şöyle dedi : “Bu rivayete güvenilemez. Çünkü Yahudi kaynaklıdır”⁽²⁴⁾. Bu, el-Beydâvî (Allah Teâlâ yüzünü ağartsın)'nin de aynı şekilde dediği gibi⁽²⁵⁾ bu hikâye akla ve nakle aykırıdır. el-Kurtubî (Aleyhi'r-Rahme): Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ud, İbn Ömer, Ka'bu'l-Ahbâr, es-Süddî ve el-Kelbî'den bu hikâyeyi rivayet ettikten sonra şöyle dedi : “Bunların hepsi zayıf ve uzak bir görüşür”⁽²⁶⁾. İbn Ömer ve diğerlerinden şöyle rivayet edilmiştir: ⁽²⁷⁾ Bu haberde zikredilenlerin hiçbiri sahih değildir. Zira bu bir haberdir ki onu, melekler hakkındaki sabit olan şu esaslar reddetmektedir. O esaslar: “ Melekler, Allah'ın vahy üzerine emin kıldığı, peygamberlerine elçi yaptığı varlıklardır”. Allah: “Melekler, Allah'ın emirlerine isyan edip karşı gelmezler ve emroldukları şeyleri (aynen) yaparlar.”⁽²⁸⁾ buyurmuştur. Melekler Allah'ın kıymetli kulları olup: “. . . sözleriyle asla Allah'ın önüne geçmezler (Allah emretmedikçe onlar hiçbir şey söylemezler).”⁽²⁹⁾ Yine melekler “Gece gündüz, aravermeden, bıkmadan Allah'ı tesbih ederler.”⁽³⁰⁾ . . . gibi esaslardır. İşte onlar yukardaki haberlerin sahih olmadığına delâlet eden bu esasları söyledikten sonra şöyle dedi: Allah Teâlâ, göğü yarattığı zaman yıldızları yaratmıştır. Haberde geldiğine göre : Gök yaratıldığı zaman orada yedi seyyare (gezegen) denilen “Zühal⁽³¹⁾, el-Müşteri⁽³²⁾, Behrâm⁽³³⁾, Utarit⁽³⁴⁾, Zühre⁽³⁵⁾, Güneş ve Ay” dan oluşan gezegenleri yaratmıştır.

Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın “. . . Her biri yörüngede yürür”⁽³⁶⁾ ayetindeki mana da böyledir. Zühre ve Sühey'l'in⁽³⁷⁾, Hz. Adem yaratılmadan önce de var

(23) Ebu's-Suud, a. g. e. c. I, s. 138.

(24) Ebu's-Suud, a. g. e. c. I, s. 138.

(25) el-Kâdi Nasruddin Abdullah b. Ömer, Tefsiru'l-Kâdi'l-Beydâvî, İstanbul, 1314, c. I, s. 102-103(Bakara, 2/102 ayetinin tefsiri).

(26) Kurtubî. a. g. e. c. II, s. 52(16. mes'ele).

(27) Kurtubî. a. g. e. c. II, s. 52.

(28) Tahrim, 66/6

(29) Enbiya, 21/27

(30) Enbiya, 21/20

(31) Güneşe uzaklıkta altıncı olan bir gezegendir. Buna “Sekendiz, Satürn” de denilmektedir.

(32) Güneşin çevresindeki gezegenlerin en büyüğüdür. “Erendiz, Jüpiter” de denilmektedir.

(33) “Merih” gezegeni de denilmektedir.

(34) Güneşe en yakın gezegendir. “Arzitelek, Merkür” de denilmektedir.

(35) Güneşe yakınlıkta ikinci durumda olan gezegendir. “Venüs, Çulpan, Nâhid, Çoban” yıldızı da denilmektedir.

(36) Enbiya, 21/23 ve Yâsin, 36/40

olduğu sabittir.

Meleklerin Sihre (büyüye) maruz kalmış bir kişiye : " Bizim kendisinden bu durumda ortaya çıkan ayıptan dolayı, kendisinden özür dileyebileceğimiz bir ayıp sayılmaz, bize yakışmaz. . . "sözleri küfürdür. Bundan Allah'a sığınırız. Bu sözün, Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun, kıymetli meleklerle nisbetinden de Allah'a sığınırız. Melekler zikredilenler (doğru olmayan rivayetler)den tamamen uzak oldukları halde biz de onları bu batıl fiillerden tenzih ederiz.

el-İmam Fahru'd-Din er-Râzî, tefsirinde bu rivayeti zikrettikten sonra şöyle diyor⁽³⁸⁾: " Bil ki bu rivayetler fasittir, merdûddur(doğru değildir, reddedilmiştir, kabul edilemez rivayetlerdir) ve makbul değildir. Zira Allah Teâlâ'nın kitabı Kur'an-ı Kerim'de bu rivayetin doğruluğuna delâlet eden tek bir şey yoktur. Bilakis bu rivayetlerin batıl olduğuna deliller vardır :⁽³⁹⁾

1-Birincisi: (Daha önce geçmiş olan) Meleklerin bütün günahlardan masum olduklarına dair deliller. yani onların her türlü günahattan uzak, mâsum ve masun olduklarına dair deliller.

2-İkincisi: Bu görüşte olanların " Bu iki meleğin dünya azabı ile ahiret azabı arasındaki ", sözleri fasittir. . Belki evlâ (daha doğru) olan⁽⁴⁰⁾; " bu iki melek tevbe ile azap arasında muhayyer bırakılmış olmaları"dır. Zira Allah Teâlâ o ikisini muhayyar kıldı. Çünkü Allah Teâlâ, ömrü boyunca kendisine şirk koştan kimseyi bile bu ikisi arasında muhayyer bırakmıştır. Hâl böyle iken bu hususta o iki meleğe nasıl daha cimri davranır ?

3-Üçüncüsü : Burada şaşılacak şeylerden biri de bu görüşte olanların şu sözleridir: " Bu iki melek devamlı azap görür oldukları halde yine de halka sihri öğretiyorlar ve cezalandırılmakta oldukları o vaziyette bile, insanları sihre çağırıyorlar". Bu söz gerçekten çok acayıptır.

NOT : el-Karâfi (القرافي), " el-Furûk" isimli eserinde şöyle diyor : " Kim Harut- Marut hakkında, onlar iki melek olup bununla beraber bu ikisi, Hindistan'da Zühre ile beraber yaptıkları zina üzerine azap olunuyor" itikadında bulunurlarsa, bunlar büyük olan Allah'a küfretmişlerdir, kâfir olurlar. Zira bu melekler Allah'ın elçileri olup, onların değerlerini düşürecek, büyüklüklerini ihlâl edecek (bozacak) her şeyden kendilerini tenzih edip, varlıklarını yüceltmek

(37) "Süheyl, güney yönünde görülen büyük, parlak bir yıldızdır. Yemen'den daha iyi görüldüğü için buna "Süheyl-i Yemâni" de derler. Fransızca ismi "Canopus" dur.

(38) Râzî, a. g. e. trc. c. III, . s. 287.

(39) Bu deliller için bk, Râzî, terceme, a. g. e, c. III, s. 287 den alınmıştır.

(40) Evlâ: Daha iyi, daha uygun, daha layık, daha münasib, . . . demektir.

ve ta'zîm etmek vaciptir. Kim böyle yapmazsa onun kanını akıtmak vaciptir. Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat'ten oluşan Cumhuriyet'in görüşü bu söz üzeredir ki ; bu iki melekten ne büyük ne de küçük hiçbir günah sadır olmamıştır⁽⁴¹⁾.

Geriyeye şu iki konu kalıyor : I-Onlar üzerine sihir veya ondan başka bir şeyin inip inmediği hususu ile II- bu iki varlığın iki melek mi, iki şeytan mı? olduğudur. Şimdi bunları açıklayalım:

I-Birincisine göre : Sihrin insanlara öğretilmesi ibadet midir, yoksa suç mudur?

Biz öğrenciyeye dikkatini çekip sevincini artırması için yukarıda geçen hususa şöyle temas ediyoruz. Bunu Gafûr olan Allah'tan yardım isteyerek söylüyoruz. İmam Fahru'd-Din er-Râzî, tefsirinde şöyle diyor: Bu iki meleğin yeryüzüne indirilmesine sebepte bir takım cihetler (yönler, sebepler, görüşler) vardır:

Birinci sebep: Şüphesiz o esnada sihirbazlar çoğalmıştı. Bunlar sihir konusunda daha önce bilinmeyen şeyleri ortaya çıkardılar ve peygamberlik iddiasında bulundular, bununla insanlara meydan okudular. Bu sebepten dolayı, Cenab-ı Allah, insanlara bu yalancı peygamberlere karşı koyabilsinler diye sihri öğretmek üzere bu iki meleği gönderdi. Bu, şüphesiz en güzel gaye ve maksadlardan biridir.

İkinci sebep: Mu'cizenin sihirden farklı olduğunu anlamak, mu'cize ve sihrin ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Halbuki insanlar o zaman sihrin mahiyetini bilmiyorlardı. Bu sebeple, onların mu'cizenin hakikatini bilmeleri de imkânsız oldu. İşte bunun üzerine, böyle bir maksad için, sihrin mahiyetini anlatsınlar diye Allah Teâlâ bu iki meleği gönderdi.

Üçüncü sebep: Şöyle de denilebilir: Allah'ın düşmanları arasına ayrılığı; dostlarının anasına ise sevgiyi yerleştiren sihir, onlarca mübah⁽⁴²⁾ veya mendub⁽⁴³⁾ idi. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ bu gaye ile, sihri öğretsin diye o iki meleği göndermiştir. Sonra o günün insanları bu iki melekten sihri öğrenmişler ve onu şer işler ile Allah'ın dostları arasına düşmanlık sokmak ve düşmanları arasına sevgi tesis etmek için kullanmışlardır.

(41) Şehâbu'd-Din Ebi'l-Abbas Ahmed b. İdris b. Abdurrahman es-Senhâcî el-Karâfî, el-Furûk, Hâmişî" Tehzîbu'l-Furûk Ve'l-Kavâidü's-Seniyyeti Fi'l-Esrâri'l-Fikhiyyeti, Beyrut, ts, C. IV, s. 158-201(186, 191).

(42) Mübah: Helâl, haram veya mekruh olmayan; yapılması veya yapılmaması dinen yasaklanmış bulunmayan; yapılması sevap, terki günah olmayan, . . . demektir.

(43) Mendub: Güzel, hoş, makbul, işlenmesi dinen câiz olan, . . . demektir.

Dördüncü sebep: Herşeyi bilebilmek güzeldir. Sihir yasaklanmış olunca, onun bilinen ve tasavvur edilen bir şey olması gerekir. Çünkü tasavvur olanamayan şeyi nehyetmek(yasaklamak) imkânsızdır.

Beşinci sebep: Belki de cinler, bir benzerini insanların yapamayacağı çeşitli sihirler biliyorlardı. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, insanların kendisi ile cinlere karşı koyabilecekleri şeyleri öğretmeleri için melekleri göndermiştir.

Altıncı sebep: Bunun, mükellefiyeti zorlaştırma babında birşey olması da caizdir. Çünkü insana, kendisini dünyevî lezzetlere ulaştırarak şeyi öğretip, sonra onu kullanmasını yasakladığı zaman bu, insan için çok güç olur. Bu sebeple de insan, buna riayet ederek büyük bir mükâfaatı elde edebilir. Nitekim Allah Teâlâ: ". . . Kim (o nehirden) kana kana içerse benden değildir. Kim ondan tatmaz ise işte o bendendir. . . "(44) buyurduğu gibi, Talût'un kavmini bir nehirden su içme hususunda imtihan etmiştir. Böylece bütün bu izahlarla Allah Teâlâ'nın o melekleri sihri öğretmek üzere indirmesinin akıldan uzak görülemeyeceği ortaya çıkmış oldu. Allah en iyi bilendir. (45)

Sen biliyorsun ki bu şekilde bir sihir öğretiminde bir günah yoktur. Bilakis ibadettir ve ibadete sebeptir.

el-Muhakkiku's-Sânî⁽⁴⁶⁾ Taftazânî'nin görüşü de böyledir : Bu iki melek insanlara nasihat ediyor ve sihri öğretiyorlar. Diyorlardı ki : Biz bir fitneyiz. Sakın ha küfretmeyiniz. (47) Böyle olunca sihri öğretmede küfür yoktur. Bilakis onu (sihri) yapmak ve meşru (dîne uygun, dînen câiz) olduğuna itikat etmek küfürdür.

Mütakelliminden (kelâmcılardan) birçoğunun ve tarihçilerin haber verdiklerine itibar etmeyen bir kısım müfessirlerin görüşü de böyledir ki; bizim " bu iki meleğin suç işledikleri ile ilgili söz enbiyâ ve melekleri, onların layık olmadığı şekilde kitaplarını değiştirip bozan Yahudilerden menkul (nakledilmiş, rivayet edilmiş) bir sözdür. " dediğimize dair bilgi vardır. Bu tür şeylere iltifat etme, sakındırma durumu müstesnâ beyaz sayfalarını bu gibi yalanlarla karalama. Bunu el-Arif billahi Teâlâ Yusuf es-Senûsî, "Şerhu'l-Cezâiriyye" sinde böyle zikretmiştir⁽⁴⁸⁾.

(44) Bakara, 2/249

(45) Bu altı madde için bk Râzî, terceme, a. g. e. c. III, s. 287-288 den alınmıştır.

(46) el-Muhakkiku's-Sânî: Hakikati, gerçeği arayıp meydana çıkaran ikinci kişi, . . . demektir.

(47) Bakara, 2/102 ayetinde: ". . . Bu ikisi: "Biz sadece imtihan ediyoruz, sakın inkâr etme"demedikçe kimseye bir şey öğretmezlerdi. . . " buyrulmaktadır.

İl-kincisine göre(Hârût- Mârût, iki melek mi, iki şeytan mı? konusu ile ilgili olarak):

Bir grup: şu görüşü ortaya atmıştır : O iki melek üzerine sihir indirilmemiştir. Ebu Müslim, Allah Teâlâ'nın şu ayetinin ". . . Babil'de Hârut ve Mârut denilen iki meleğe bir şey indirilmemişti. "(49) tefsirinde şunu söylemiştir: (50) Bu ayette geçen (م =Mâ)nın yeri bu ayetin baş tarafında geçen "علي ملك سليمان = . . . Süleyman(A. S.)'ın hükümdarlığı hakkında. . ." (51) ayeti üzerine atıftır. Böyle olunca ayetin takdiri şöyledir :

واتبعوا ما تتلوا الشياطين افترا علي ملك سليمان

manası da şöyle takdir edilir:

"Şeytanların Süleyman'ın hükümdarlığı ve iki meleğe indirilmeyen bir şey hakkında iftira olarak söylediklerine uydular. . . "

Buna birkaç yönden itiraz edilmiştir: (52)

1-Eğer iki melek üzerine sihir indirilmişse, bunu indiren Allah Teâlâ'dır, bu da caiz değildir. Zira sihir küfürdür ve abestir. (53)

Allah Teâlâ'nın da böyle bir şeyi indirmesi, O'na layık değildir(Cenab-ı Hakk'a uygun düşmez).

2-Allah Teâlâ'nın: ". . . Ama insanlara sihri öğreten şeytanlar kâfir olmuşlardı. . ." (54) bu ayetinde olduğu üzere : " sihri öğretmek küfürdür. "e delâlet eder. Eğer meleklerin sihri öğrettiği sabit olsa onlara küfür gerekir. Çünkü o batıldır.

3-Nasil ki, "Enbiyâ" hakkında sihri öğretmek üzere gönderilmeleri caiz değilse ; melekler hakkında tarık-ı evlâ (55) ile böyledir (melekler hakkında da -haydi haydi - caiz değildir).

(48) Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Ömer es-Senûsi'nin "Şerhu'l-Cezâiriyye" sini bulamadım. "Umdetü Ehli't-Tevfik Ve't-Tasdik Fi Şerhi Akideti Ehli't-Tevhidi'l-Kübrâ", Mısır, h. 1316 da: Bu söz yok, rastlanılmadı.

(49) Bakara, 2/102.

(50) Bk. Râzî, a. g. e. c. III, s. 202;Râzî, a. g. e. terc. c. III, s. 282 ve dv. (Geniş bilgi için bk. c. III, s 255-293

(51) Bakara, 2/102.

(52) Bk. Râzî, a. g. e. trc. c. III, s. 282-284: Ebu Müslim'in Görüşü Ve Reddi.

(53) Abes: Boş, beceriksiz, saçma;akla ve hakikate uymayan şey, . . . demektir, Doğan, a. g. e. s. 2.

(54) Bakara, 2/102.

(55) Tarık-ı evlâ: En uygun yol, daha layık yol;daha münasip yol, daha iyi yol, . . . demektir. Doğan, a. g. e. s. 337 ve 1060.

4-Sihir, ancak kâfirlere, fâsiklara, şeytanlara, asilere⁽⁵⁶⁾ nisbet edilir. Böyle olunca bunun Allah Sübhâne ve Teâlâ'ya nisbeti nasıl mümkün olur ki; O Allah sihirden insanları yasaklar ve onun sihir üzerine azap edeceğini bildirmiştir. Bu sebeple sihir, Allah Teâlâ'ya nisbet edilemez. Sihir ancak süslü, yaldızlı bir yalan olup batıldır. Allah'ın âdeti (koyduğu kanunu) bunu, sihri iptal üzere geçerlidir (hükümsüz hâle getirmek üzere yürürlüktedir). Tıpkı Mûsâ (Aleyhi's-Salâtu v's-Selâm) kıssasında olduğu gibi. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : “. . . Mûsâ: yaptığınız sihirdir, fakat Allah onu boşa çıkaracaktır, Allah bozguncuların işini elbette düzeltmez”⁽⁵⁷⁾.

Ancak bu iki melek üzere şeriat ve din inmiştir. Bu da şeytanlar sihri o, kendisinden beri (uzak) olduğu halde Süleyman'ın hükümranlığına (melikliğine) nisbet ediyorlar. Yine böylece bu şeytanlar bu iki melek üzere inen şeyi sihir olmadığı halde onu(sihre) nisbet ettiler. Halbuki bu, iki melek üzere inen şeriat, din ve hayra çağırmadan, davetten başka bir şey değildi. Bu iki melek insanlara gönderilme sebeplerini te'kid için “Biz fitneyiz” diyerek sihri öğrettikleri halde sanki bir grup bu öğretilene sarılıyor, diğerleri ise ona muhalefet ediyorlar ve onlardan uzak duruyorlardı. Yine bu iki melekten insanların bir kısmı, bir fitne ve küfür olarak kişiyi karısından ayıracak kadar bir güç de öğreniyorlardı. Bu, Fahu'd-Din er-Râzî, haklarında bazı fikirler beyan ederek tefsirinde nakletmiştir. ⁽⁵⁸⁾

Diğer az bir ulemâ grubu: Bu iki meleğe şeytan diyorlardı. Kurtubî, tefsirinde⁽⁵⁹⁾ ilgili ayette: “. . . iki melek üzerine bir şey indirilmemişti. . . ”⁽⁶⁰⁾ geçen (ما=Mâ): Mâ-i Nâfiye; (و=Vav) da aynı ayetin baştarafında geçen وما . . . Oysa Süleyman kâfir değildi. . . ”⁽⁶¹⁾ cümlesine atf kabul etmiştir. Buna göre Yahudiler : “ Allah Teâlâ Cibrîl ve Mikâil'i sihir öğretmek için göndermiştir. ”dediler. Halbuki Allah Teâlâ bu sözü nefyetmiştir.

(56) Metinde (مرده=Merde)olarak geçiyor. Bu kelime (مرد=Mârd)'in çoğuludur: İnatçı, dik kafalı, serkeş, söz dinlemez; başkaldıran, ayaklanan, âsi, günahkâr, Allah'ın emirlerini dinlemeyen, şeytan, . . demektir. Bk. İbrahim Mustafa-Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Hamid Abdulkâdir-M. Ali en-Neccâr, Mu'cemu'l-Vesîd, İstanbul, 1989, s. 862;Serdar Mutçalı, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul, ts, s. 829;Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1970, s. 693.

(57) Yunus, 10/81

(58) Râzî, a. g. e. terc. c. III, s. 255-293: Şeytan için bk. s. 255-260;Hârût ve Mârût için bk. s. 281-290.

(59) Kurtubî, a. g. e. c. II, s. 50 ve dv. (15. mes'ele ve dv).

(60) Bakara, 2/102

(61) Bakara, 2/102.

Ayette takdim, te'hir vardır. Takdiri şöyledir :

وما كفر سليمان وما أنزل على الملكين ولكن الشياطين كفروا يعلمون
الناس السحر ببابل هاروت وماروت

Bu ayette geçen *isefarot* ve *marot* ولكن الشياطين كفروا sözünde geçen الشيطان dan bedeldir. Bu görüş ayetler üzerinde yapılan te'vilin en uygunudur (en uygunu olur), ve bu ayet hakkında söylenenlerin en sahihidir. Başka görüşlere iltifat edilmez. Eğer ki;” Ayetteki iki olan şey, cemi' (çoğul) olandan nasıl bedel olur ?” ve “kendisinden bedel olunanın aynı ölçüde olması gerekir” denilirse ;cevabı üç şekilde verilir: ⁽⁶²⁾

1-Ayetteki “iki” ye bazan “cemi” ismi itlak edilir. Allah Teâlâ şu ayetinde : فان كان له اخوة فلأمة السدس

“ . . . Kardeşleri varsa, altıda biri annesindir. . . ”⁽⁶³⁾ olduğu gibi. Buradaki cevap: üçten altıya kadar değil, kardeşlerden iki ve daha fazlasıdır.

2-Bu iki melek vaktaki;kendilerine tabi olanlar dışında ta'lim(öğretmek) için kendileri belirtilmiş ve meleklerin reislerinden olduğu için ikisi bedel olarak kabul edilebilir. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu ayetinde: ” عليها تسعة عشر ” Orada ondokuz bekçi vardır⁽⁶⁴⁾ olduğu gibi.

3-Bu iki melek özellikle aralarındaki temerrud⁽⁶⁵⁾ sebebiyle ayette zikredilmiştir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın şu ayetinde” İkisinde de türlü türlü meyveler, hurmalıklar ve nar ağaçları vardır. ”⁽⁶⁶⁾ Ve yine Allah Teâlâ'nın şu ayetinde: “Allah'a meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl'e ve Mikâl'e düşman olan kimse inkâr etmiş olur. Şüphesiz Allah, inkâr edenlerin düşmanıdır. ”⁽⁶⁷⁾ olduğu gibi. Bunlar Kur'an'da ve arap dilinde çoktur. Bir topluluğu oluşturan şahıslardan birisi üzerinde ismi anılarak belirtilir. O birisi o toplumda ya daha şerefli ve faziletli olması ortaya konulur. (Tıpkı): Allah Teâlâ'nın şu ayetinde : ” Doğrusu

(62) Geniş bilgi için bk. Kurtubî, a. g. e. c. II, s. 50-52.

(63) Nisa, 4/11

(64) Müddessir, 74/30

(65) Temerrûd: Dikbaşlılık, inat, direnme, inatçılık, . . . demektir. Bk. Develioğlu, age. s. 1288;Doğan, a. g. e. s. , 1078.

(66) Rahman, 55/68.

(67) Bakara, 2/98

İbrâhîm'e en yakın olanlar, ona uyanlar, bu peygamber Muhammed ve inananlardır. Allah inananların dostudur. ⁽⁶⁸⁾ Ve yukarda zikredilen " Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, cebrâîl'e ve MiKâl'e düşman olan kimse inkâr etmiş olur. Allah şüphesiz inkâr edenlerin düşmanıdır. ⁽⁶⁹⁾ olduğu gibi. Yine diğerlerine göre (الطيب)⁽⁷⁰⁾ Helâlların en güzeli olması sebebiyle ve şu ayette " İkisinde de türlü türlü meyveler; hurmalıklar ve nar ağaçları vardır"⁽⁷¹⁾ olduğu gibi Allah Teâlâ meyvelerden sadece üçünü zikretmiştir. Bazan da ekseriyeti bakımından Peygamber (A. S)in şu hadîsinde zikredilende:

جعلت لي الأرض مسجدا وتربتها طهورا

"Benim için arz mescid kılındı. ⁽⁷²⁾ buyurduğu gibidir. Burada: Yeryüzünde temiz kılınanlardan sadece mescid ve toprak 'ın zikredilmesi örneğinin verilmesi de böyledir. Halbuki daha pek çok "Temizler" var.

تمرد=Temerrüd ve عتو Utüv⁽⁷³⁾ (azgınlık) ve insan aklına siyakıyla⁽⁷⁴⁾ beraber gelen şey (Allah daha iyisini bilir), iyice düşünülünce reddedilir.

NOT: İblis meleklerden olmayıp Allah'ın emrine asi olan bir cin idi. Şehr b. Havşeb, bu konuda şöyle diyor: "Şeytan fesâd (bozgunculuk) çıkardıkları zamanda meleklerin yeryüzüne attıkları cinlerden birisidir. Meleklerin arasında bir tek cinnî olduğundan tağlîb⁽⁷⁵⁾ tarîkiyle (yoluyla) meleklerin içinde gösterilmiştir. Şeytan, özellikleri kibir olan ve kendilerine cin tabir edilen

(68) ÂÂl-i İmrân, 3/6

(69) Bakara, 2/98

(70) طيب=Tıybe ve طيبة=Tıybe çoğulları: طيب ve طيوب gelir: İyilik, hoşluk, güzel koku. lezzetli, leziz olma, makbul olma. Güzel kokulu nesne, . . . demektir. Serdar Mutçalı, a. g. e. s. 537.

(71) Rahmân, 55/68

(72) Bk. Kurtubî, a. g. e. c. II, s. 51.

(73) Utüv: Kibir ve azametle karışık serkeşlik; Ayaklanma, isyan, tuğyan, taşkınlık, Azgınlık, . . . demektir. Develioğlu, a. g. e. , s. 1352 "Utüv" maddesi.

(74) Siyak: İfade şekli ve tarzı, sözün gelişi, . . . demektir. Doğan, a. g. e. s. 898 "Siyak" maddesi ; Develioğlu, a. g. e. s. 1149, "Siyak" maddesi.

(75) Tağlîb: Bir ilişik ve ilgiden dolayı bir kelimeyi, başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanma: Baba ile anneye "Ebeveyn" denilmesi gibi;Meâni tabirlerindedir. "Bir şeyi başkalarına galip addederek onu cemi' sîgasiyle îrâd ve diğerlerini de irade eylemek"tir. Ziya Paşa'nın Harâbât Mukaddime'nde ve İran'da yetişen alimleri saydığı sırada: Beyzâvîler, Zemaşerîler, Şîrâzîlerle Cevherîler,... demesi gibi. Bu şahıslar tek oldukları halde zamanlarındaki alimlere üstün addolunarak cemi' sîgasiyle îrâd edilmiş ve Beyzâvî. . . ile muasırları demek istenilmiştir. "Gelirken Ahmedlere uğradım" da aynıdır. Ahmed ve ailesi demektir. Arapçada"Tağlîb" makamında tesniye sîgası;mütekellim, muhatab ve gaipten ibaret olan eşhâs-ı selâse beyninde de kullanılır. Bk. Dvelioğlu, a. g. e. s. 1213;Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügatı, Neşre hazırlayan, Kemal Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, 1973, s. 140-141.

meleklerden idi. Bu sebeple bu grup melekler, Allah tarafından Âdem'e secde ile emrolunduklarında secdeden imtinâ ettiler(secde etmekten çekindiler, kaçındılar), yakıldılar. Neticede ona secdeye mecbur kaldılar. Bunlardan İblis ise yine de secde etmemiştir. " Bu sözün aslı yoktur. Kur'an ve Sünnet'te bu sözün doğru ve gerçek olduğuna bir delil bulunmamaktadır. Bilakis bunun zıddına delil pek çoktur. Boşboşuna konuşanların, cahil vâizlerin vesair tarihçilerin sözlerine kulak verilmez. Bunlar yüz karasıdır. Muhakkak ki tevfiğ (başarıya erişme, yardım) Allah'tandır. Allah Teâlâ, peygamberimize, ailesine ve ashâbına, hepsine salât ve selâm (dua ve esenlik) buyursun. ⁽⁷⁶⁾

Allah'ın rahmetine en fazla muhtac olan Muhammed el-Kanbûrî el-Antâkî yazdı.

Allah'ın yardımı ve lütfu ile bu risâle tamam oldu.

والله اعلم

ذنوبه الود والفتور ههنا نبتة مست الحاجة لجمعها
لبعض الاخوان في بيان حقيقة الملك والملائكة من فوائد
وقصص اليها تربية هاروت وماروت هاتين به
جملة الوفاط من ابناء الرمان مع ما يترتب عليه من اللذة
مع زولدها قوله وايضا التوفيق وسيد اريفة الضيق
اعلم ان المعتاد بعد انما فهم على وجود الملك والملي
والنبياتين يفسر كون بان الرسل كما في قوله تعالى وما
انطقوا عليه لسان الانوار وينطق بهم بلائ الله وعلام الانبياء
وقد يفسر كاشا حد الملائكة والكون من كبر من الصفوة وراية
العاشقات من الالوية اختلفوا ففهموا لعل المستعمل ان
الملائكة ياتون في ثرائفهم يترتب عن اللذون والجمانية
والذكورة والالوية فاورت على الملك بالانسان اللذنة
والافعال الشا فوكايلة في الفهم كما ان العلامات تحسب
الكل والارباب يفسرون لا يفسون الله سالما ربه وشيئا
ما يفسرون حكما ظاهرا يتفق به الفهماء وجاء به سنة
حتمه ولو بعد ان وكما نلاحظه بالفتور الالوية الناجية
من اصل الامان وقصص الحكاة التي انما جعلها مبرور في مخالفة
لنفسنا طاعة في الحقيقة وانما الاوساط حق واكثر
علمها في هذا الخبر من الانبياء ثم من نسبة الانبياء
بشره وانهم الاستغناء في معرفة الحق والشئ من الانبياء
بغير نما وسنهم من هذا قوله فيصير القبل الالوية وقصم

فند قالها انما انا ما اعلم ذلك انما هو من
سعد انما يشاء الى المراتب الواسط من مراتب التوحيد
لا يقال كون مراتب التوحيد ثلثة يستقيم كون الامان
يزيد وينقص وهو خلاف ما نبت عند البعض لاننا
نقول ان الامان هو التصدق وهو من الكليات الثمانية
التناوبه فونما وضعا فاذا امرية في قوله انا ما اعلم
ان قوله ابراهيم عليه السلام ولكن ليعلم قلب صريح في
قبول التصديق فزيادة لان في عين اليقين من الطائفة
وساورة ما ليس في عين اليقين فانه لو صم باحداث الواسط
والدعا في سلطانا على انقلب عند علم اليقين ودون عين
اليقين وكذا قوله تعالى وانا نلت عليهم اياته زادتهم
الايمان بدله والذليل لانا واولي الزيادة والتمسك ومنه
اعلم حقيقة التمام
محمد م

بسرعة اكثر من غيره

المعرفة الفقهية من شواذ التمسك المقدس
بكال صفة مما نبت به الايمان والصلوة والسلام
على نبياته وملائكة الفتر من هاتين به اصل الطيب
ويعد فنقول انما هو المبررة في الفقه جده
محمد المكين انما في التفسير بالنبور ستر جوابه وحضر

(76) Ayrıca bk. İmâdü'd-Dîn Ebî'l-Fidâi İsmâil b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşki, Tefsîru'l-Kur'anî'l-Azîm, I. baskı, Beyrut, 1385/1966, c. I, s. 233-259; Ebu'l-fidâ İsmâil İmâdü'd-Dîn İbn Ömer İbn Kesîr İbn Dâvud, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri İbn Kesîr, Çevirenler: Dr. Bekir Karlığa-Dr. Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1409-1988, II: Sihir, s. 444; Hârût ve Mârût Konusunda hadisler, s. 446-449; Hârût ve Mârût Kıssası, s. 449-451; Râzî'nin Sihir ile ilgili görüşleri, s. 460-468; Şeytan Ve Melek, s. 468-471; Sihir ile ilgili Reşit Rıza'nın görüşü, s. 471-473; Sihir İli İlgili Elmali'nın Görüşü, s. 473-479; Sihir İle İlgili Seyyid Kutub'un görüşü, s. 479-480.

